

BO ISENBURG

SOCIOLOGI, PROGRAMMATISK MODERN

Det hör till den nya tiden att karakterisera århundradena var för sig. Eftersom vi befinner oss i utgången inte endast av ett sekel utan därtill av ett helt årtusende kan behovet att upprätta balansräkningar sig särskilt påträngande. Ytterligare en anledning att ta sig an sakens tillstånd är den, att vi anser oss leva i en epok som inte bara i trivial mening blivit äldre, utan som fastmer åldrats. Den numera bedagade postmoderniteten låter sig förstås som en ansträngning att påskynda denna process.

Den förtretligt unga disciplinen sociologi tillkommer förmånen att göra upp räkningen över sitt första århundrade, ja när det gäller dess mer senkomna förgreningar, exempelvis i Sverige, handlar det om att överblicka ett halvt sekel. Det är sant att sociologins rötter sträcker sig betydligt längre tillbaka än så, men som institution är ämnet knappast mycket äldre. Detta öde har sociologin kompenserat genom att inte endast kontempera över sig själv då kronologin så påbjudit. Tvärtom har ett av disciplinens kännetecken varit just detta, att man ihärdigt och närmast oavbrutet har försökt komma tillrätta med sig själv. Som ingen annan vetenskaplig disciplin har sociologin därtill åtnjutit privilegiet att dess konjunkturskiftningar ansetts vara en offentlig angelägenhet: lika ofta som inte har diskussionerna om sociologins förmåga att beskriva och förklara det moderna samhället förts i dagstidningar och tidskrifter. Det ständigt återkommande nyckelordet i denna problematisering av vetenskapen om det sociala, av den vetenskap som kommit att bli det modernas vetenskap framför andra, har varit *krisis*.

Diskussionen som följer skall i tur och ordning skissartat beskriva uppkomsten av sociologin som vetenskapen om det moderna

(I), därefter diskutera några viktiga (och problematiska) tendenser i den samtida sociologin (II), samt avslutningsvis konfrontera sociologin med erfarenheten av det moderna i ett försök att låta disciplinen umgås med de empiriska och begreppsliga problem som den förgäves ansträngt sig att ta sig ur (III).

I

Problemen börjar redan då man försöker nedteckna sociologins genealogi.¹ Det sociologiska tänkandets tidiga konturer återfinns vi i det efterrevolutionära Frankrike. Sociologin syftade till att tillgodose politiken med lämpliga grundvalar för ett organiserande av samhället och ett socialiserande av människan som stod i bättre samklang med samtidens föreställningar om vad som lät sig göras, och vad som borde göras, med samhället och med människan. Närmare bestämt handlade det inte om någon omgestaltning i restaurativ mening, också om Revolutionens virrvarr förvisso möjliggjort även sådana politiska och moraliska optioner, exempelvis hos en Edmund Burke, utan om ett progressivt ordnings- och verklighetsstiftande vars tidshorisonter sträckte sig lika långt som evigheten själv. Sociologins natur, menade Auguste Comte, bestod i att kröna den process av förvetenskapliganden som under nya tiden förädlad det mänskliga vetandet och handlandet. Två element förlånade sociologin som *politique positive* denna betydelse: dels beskrev sociologin den mest komplexa av alla verkligheter, nämligen samhället eller det sociala, dels möjliggjorde den mer än någon annan vetenskap inte endast en förståelse av, utan även, och särskilt, ett positivt, nyttigt och konstruktivt ingripande i samhället. Historien hade äntligen ställt sig till förfogande, så att människan genom sociologin kunde gestalta den för sina egna syften.

Den tidigaste sociologin tenderade mot en frälsningslära i det att den knöt samman en socialistisk-utopisk ideologi med en sociali-

¹ Om sociologins idéhistoria, se Wolf Lepenies, (Hg.), *Geschichte der Soziologie. Studien zur kognitiven, sozialen und historischen Identität einer Disziplin*, samt Björn Eriksson, *Samhällsvetenskapens uppkomst*.

serande pedagogik. Lyhördheten inför Rousseaus tvivel på ett okomplicerat samband mellan vetande, eller mer precist vetenskap, och lycka, var knappast något som präglade ett entusiastiskt framstegstänkande av 1800-talssnitt, återförsäkrat i en historiefilosofi som försett tiden med en otvivelaktig kraft och riktning. Sociologin bar följaktligen alla de drag som utmärker en vetenskap som vill vara en *Leitwissenschaft*, eller en *idée directrice*. Dessa pretentiösa drag kan förmodas vara ett viktigt inslag i förklaringen till att sociologins historia ända in i vår egen tid i så hög grad har präglats av ständiga och ibland fatala omkastningar mellan högkonjunktur och depression. Och redan i den embryonala sociologin är det möjligt att finna viktiga beståndsdelar som skall återkomma i en mer utvecklad disciplin, beståndsdelar som är viktiga i den massa som gör sociologin inte endast kritisk, utan krisartad: analysobjektens föränderliga karaktär, förhållandet mellan kunskap och lycka, mellan vetenskap och det goda livet, möjligheten av en projekterad framtid, disciplinens offentlighet och därmed förhållandet till politiska och moraliska värderingar.

I förhållande till det franska sociala tänkandet präglades den tyska sociologin av en försening, vilket hade sin grund i en skeptisk inställning till ett specifikt tänkande kring samhället, och som inte minst tog sig uttryck genom att samhället som begrepp ännu inte i egentlig mening fanns förhanden.² Den sociala analys och terapi som ansågs nödvändig var en angelägenhet för fursteväsendet, och detta i sin tur var mer än en metafysisk fråga om suveränitet: furstens makt administrerades på de grundvalar som en stats- och förvaltningsvetenskap, den så kallade kameralismen eller polisvetenskapen, upprättade. Detta vetande hade i Tyskland liksom i Frankrike redan en lång historia och väl inmutade områden.³

I takt med 1800-talets accelererande förvetenskapligande frigjordes emellertid även ett särskilt sociologiskt fält. Det *sociala* eller *samhället* kom att existera på sina egna villkor vid sidan av staten, ekonomin och nationen. Därtill kom en alltmer utbredd skepsis

² Jämför Manfred Riedel, »Gesellschaft, bürgerliches».

³ För en diskussion kring begreppen police (fr.) och Polizei, Policy (ty.), se Michel Foucault, *Résumé des cours*, s. 99ff.

mot det ovillkorliga framstegstänkandet och dess huvudsakliga bärare, borgerligheten: det låg nära till hands att förmoda att den sociala frågan, det vill säga misären, undernäringen, exploateringen, utgjorde direkta, kanske till och med nödvändiga resultat av kapitalismen och industrisamhället. Genom den *absolute Situation* (Simmel) som Första världskrigets utbrott innebar gick optimismen och framstegstänkandet, åtminstone för ett ögonblick, förloerade. Stefan Zweig skulle senare beskriva tiden före kriget som *die Welt von Gestern*.

I Europa blev det först den andra eller till och med den tredje generationens sociologer som också skulle kvalificera sociologin som akademisk disciplin. Perioden 1890 till 1933 – en tid av expansion och kris omvärtannat – innebar tiden för sociologins emancipation och institutionalisering. Sociologin i det Klassiska Moderna bedrevs inte av diletteranter och profeter, vilket varit en vanlig uppfattning inom mer framskridna samhälls- och humanvetenskaper. Genom Tönnies, Weber, Simmel, Sombart, Durkheim – just 1890 års generation – öppnades möjligheten till institutionell autonomi.⁴

I USA hade detta varit fallet sedan lång tid. De universitära hämningarna var mindre påtagliga än i den Gamla världen, där moderniteten hade att konkurrera med djupt nedärvda traditioner. Sverige skulle få vänta till efter Andra världskriget på sin första professur i ämnet, och i enlighet med den sociala och ekonomiska moderniseringsiver som rådde skulle disciplinen låta sig influeras mindre från ett problematiskt Europa och mer från, som det uppfattades, ett pragmatiskt och optimistiskt sinnat Amerika.⁵

Att emellertid denna institutionella autonomi inte var liktydig med analytisk och kunskapssteoretisk suveränitet var en annan sak. I själva verket initierades sociologins kris samtidigt som sociologin själv tog form. Weber, Simmel och Durkheim analyserade sam-

⁴ Om »1890 års generation», se Klaus Lichtblau, *Kulturkrise und Soziologie um die Jahrhundertwende. Zur Genealogie der Kultursoziologie in Deutschland*. Om det Klassiska Modernas sociala, kulturella och politiska aspekter, se Detlev J. K. Peukert, *Die Weimarer Republik. Krisenjahre der Klassischen Moderne*.

⁵ Jämför Katrín Fridjónsdóttir, »Den svenska sociologin och dess samhälle», s. 256, samt Bengt Gesser, »Sociologi i Lund på sextioalet», s. 35f.

hällsformer och sociala relationer med metoder och begrepp som förvisso kunde göra anspråk på att kallas sociologiska, men som samtidigt präglades av en öppenhet och en 'tänjbarhet' som gränsade till det obestämda. På liknande sätt utgjorde de sociala fenomenen företeelser vars tendentiella komplexitet och heterogenitet inte gick att bortse från. Vilken position borde sociologin inta i förhållande till de »två kulturerna», det vill säga de exakta vetenskaperna och litteraturen?⁶ Och vad var egentligen 'samhället', denna »den abstraherande andens fiktion» som romanisten Ernst Robert Curtius skrev, under 1800-talet »så älskad och hatad som man endast kan älska eller hata en kvinna»?⁷ Sociologins drivkrafter, menade Curtius i en tid då det modernas kris stod inför sin kollaps och strax skulle övergå i excessiva politiska övningar i syfte att stifta tusenåriga riken befriade från alla, som det hette, anomalier och patologier, dessa drivkrafter hette sympati och antipati, hat och längtan, sentimentalitet och förväntan, och samhället utgjorde både deras brännpunkt och deras blinda fläck.

Samhället var den storhet som i det moderna kom att inta den plats och de funktioner och betydelser som tidigare tillkommit den kristna erans Gud, medeltidens *Gemeinschaft*, antikens kosmos. Men samhället och det sociala kunde aldrig tillskrivas den karaktär av självklarhet och absolutet som dessa haft. Samhället var svaret på den nya tidens kris – men det var inte mer än ett provisorium, och vare sig naturligt eller oproblemiskt. Det var producerat av en människa som ansåg sig kapabel att härska över sig själv och över naturen. Hennes medel hette vetenskap och teknik, och ju längre ut i världen hon sökte sig, desto mer mening berövades den. Guds död – Nietzsches formel för den nya tiden – var inte i första hand en konsekvens av människans förståelse av sig själv och av världen, och av de handlingar och kunskaper som växte ur de möjligheter och verkligheter som dessa bilder frilade, utan utgjorde snarare ett historiskt program, en fundamental och medveten hållning gentemot världen. I avförtrollningen av *Gemeinschaft* liksom i

⁶ Jämför C. P. Snow, *The two cultures and the scientific revolution*.

⁷ Ernst Robert Curtius, *Deutscher Geist in Gefahr*, s. 83. Om samhället som *abstractum*, se Johan Asplund, *Det sociala livets elementära former*, s. 154ff.

detroniseringen av Gud skulle sociologin aktivt medverka. Den skulle alltså vara en del av det moderna som kris, men också i ansträngningarna att upphäva denna kris genom att alstra eller åtminstone konceptualisera de storheter som det sociala och samhället skulle bli. Erfarenhetsförlusten var en förlusterfarenhet man inte stod ut med, vare sig man var krisdiagnostiker eller framtidsarkitekt.

II

Det senaste decenniet har tvingats lyssna till ett tal och ett jämmer om att en ny »oöverskådlighet» skulle ha infunnit sig.⁸ »Oöverskådligheten» – föranledd av eller åtminstone reflekterad i det postmoderna – har av sociologin tilldelats förklaringsvärde: den skulle dels vara uttryck för det senmodernas djupa politiska, ekonomiska och moraliska kris och ovisshet, och dels även vara orsaken till sociologins kris. Den kris som Alvin Gouldner förutspådde för snart trettio år sedan har med andra ord anmält sig.⁹ Bortsett från sociologins inneboende benägenhet att från och till iscensätta ett tillstånd av kris, låter det sig sägas att den högkonjunktur som inleddes kring 1970 och som uppstod ur den politiska och vetenskapliga kris som då rådde inte endast stagnerat, utan fastmer övergått i depression. Särdeles uppenbart blev detta då samhälls- och historievetenskaperna vidkändes sin alldeles egen »svarta fredag», det vill säga oförmågan att förutsäga Berlinmurens fall, liksom villrådigheten efter densamma. Men man anar något bluffartat i dessa förklaringar till en samhällsvetenskap i kris, eller i varje fall något förhastat. Det moderna var ju alltid redan oöverskådligt, alltid redan berikat med ett »överflöd av determinanter», som filosofen Odo Marquard uttrycker det.¹⁰ Och för sjuttiofem år sedan, i ett föredrag som i kunskapsteoretiskt och vetenskapsetiskt hänseende knappast förlo-

⁸ Paradigmatiskt i Jürgen Habermas, *Die neue Unübersichtlichkeit. Kleine politische Schriften V*.

⁹ Se Alvin W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*.

¹⁰ Odo Marquard, *Apologie des Zufälligen. Philosophische Studien*, s. 134.

rat i aktualitet, beskrev Weber det modernas polyteism som den »religiösa vardag» vi har att finna oss i.¹¹

Frågan är vilka kännetecken man skulle kunna tillskriva den samtida sociologin, den svenska och den som finns på annat håll. Jag skall i det följande försöka spåra några viktiga tendenser i det sociologiska tänkandet och hantverket, i disciplinens relationer till stat och offentlighet, i dess bilder av verkligheten och framtiden och när det gäller vetenskapens förhållande till värderingar och 'det goda livet'. Det skall betonas att anspråken inte sträcker sig längre än till det tendentiella, och att invändningarna skulle kunna bli flera och inte uppenbart enkla att avfärda. Att teckna en bild av ett tänkande så komplext, eller ööverskådligt, som det sociologiska låter sig knappast göras utan invändningar och betänkligheter, övergrepp och motsägelser.

I

Det sociologiska tänkandet liksom dess praxis fick sitt genombrott under decennierna kring sekelskiftet. Etableringen hade skett relativt tidigt i USA, medan den europeiska sociologin lät vänta på sig. Då den fann sina former, skedde det emellertid snabbt. Detta var särskilt märkbart i Tyskland, vars samhälleliga modernisering var sen men explosiv (*die verspätete Nation*, skrev Helmuth Plessner). Den sociologi som växte fram genom Weber, Tönnies, Simmel och andra, och som ofta var ett försök att systematiskt problematisera de frågor kring aftonlandets kultur och historia som Nietzsche formulerat i en tid av annalkande kulturell kris, kom tvivelsutan att bli en av de mest produktiva och avgörande under disciplinens historia. Det Klassiska Modernas sociologi alstrade begrepp som *Gemeinschaft – Gesellschaft* (Tönnies), *Entzauberung*, byråkrati, rationalitet (Weber), kulturens tragedi, storstaden (Simmel), mekanisk och organisk solidaritet, anomi (Durkheim), samt i USA en hel rad framför allt socialpsykologiska konceptualiseringar genom Mead, Park, Cooley och Blumer. Inte sällan, som exempelvis hos Weber, spelade Marx' förståelser av det moderna industrisamhället en åt-

¹¹ Max Weber, *Wissenschaft als Beruf*, s. 28.

minstone implicit roll.¹² Det var under denna period som sociologin som disciplin grundlades, och det var under denna period som centrala kategoriseringar av det moderna utarbetades av dem som sedermera skulle bli ämnets klassiker: stat, familj, det sociala, politik, arbete, stad, kultur.

Oavsett det grundläggande och betydelsefulla i dessa begrepp, så låter sig frågan ställas om inte sociologin idag präglas av ett undlåtande att alstra nya begrepp, och om inte de abstraktioner som skapades av klassikerna fått en kanonisk status, varvid de intagit centrala positioner i en sociologisk jargong där verkligheter endast punktvis kan ifrågasättas och kritiseras. De olika begreppen har kommit att tillhöra olika teoretiska system där de bekräftats och förstärkts: historiematerialism, strukturalism, funktionalism, symbolisk interaktionism, teorin om det rationella valet. Alldeles oavsett teoriernas och begreppens föreställningar om konsensus och konflikt, handling och struktur, individ och samhälle, så vilar de på vissa antaganden eller vissa ordningar. Dessa ordningar är sällan eller aldrig kompatibla med andra teoretiska ordningar, och ju djupare någon befinner sig i ett teoretiskt system, desto mer fjärran upplever han eller hon inte sällan sig vara från andra teorier kring liknande fenomen. Peter Wagner har gjort anmärkningen att »en klar bild av social ordning kan uppstå genom teoriernas respektive grundvalar - och som ett nästa steg kanske till och med en föreställning om vad man måste göra för att uppnå just denna sociala ordning. Detta förklarar säkerligen deras attraktionskraft.»¹³

I sin översikt över den svenska sociologin skriver Katrín Fridjónsdóttir att det i svensk sociologi fram till konvulsionerna kring 1970 endast per undantag gjordes några ansträngningar att ifrågasätta det svenska samhället och dess utveckling.¹⁴ Fridjónsdóttir sluter sig till att den svenska sociologin i epistemologiskt hänse-

¹² Vidare om Marx' inflytande på Weber, se Wilhelm Hennis, »Die Spuren Nietzsches im Werk Max Webers».

¹³ Peter Wagner, »Der Soziologe als Übersetzer». Se vidare not 19.

¹⁴ Fridjónsdóttir, »Den svenska sociologin och dess samhälle», s. 266, följande citat s. 265. Allmänt om sociologins utveckling i Sverige: Erik Allardt & Sverre Lysgaard & Aage Bøttger Sørensen (red.), *Sociologin i Sverige. Vetenskap, miljö och organisation*.

ende tog samhället – den svenska samhälleliga moderniseringen – för givet. Hon citerar Erik Allardt, som 1973 hade beskrivit svenska sociologers samhälle som »ett samhälle utan sociala krafter», »utan överraskningar». Konklusionen är fullt förenlig med de direktiv som angavs i den offentliga utredning som omedelbart föregick inrättandet av den första professuren i Uppsala, och som klargjorde att sociologin i Sverige borde vara samhällsnära. Kanske blev den svenska sociologin *för* samhällsnära, på det att den inte förmådde kritiskt observera och diskutera de historiskt och internationellt sett stora förändringar som Sverige genomgick. Kanske drabbades den av det sociologistiska syndrom som Karl Mannheim hade varnat för: de fenomen som skapats genom eller som står i relation till mänsklig verksamhet utsätts för en total samhällelig relativering, och varje idiosynkrasi, varje heterogenitet, ja varje mänsklig handling införlivas i den ordentliga och förtroliga helhet som samhället låter sig gestaltas som.¹⁵ Samhället har i Sverige förvisso varit den moderna historiens mest framträdande kraft, dess politiska och sociologiska kronjuvel med en svåröverträffbar lyster och ett, som det visat sig, lika svåröverträffbart realitetsvärde.

En bricka i detta spel är den periodvis starka betoning som sociologin och särskilt den empiriska socialforskningen lagt vid metodfrågor. Sverige har härvidlag varit exemplariskt, också om man knappast skulle kunna göra anspråk på att ha tillhört det metodologiska avantgardet. Sökandet efter objektivitet och metodologisk precision, ett sökande där ambitionen att undantränga disparata och ambivalenta fenomen ofta varit påfallande, har inte sällan lett till att man tvingats ge avkall på den problemorienterade reflektionen, och därmed produktionen av nya begrepp. De sociala fenomenens problematiska karaktär har så att säga stegrats till ett problem även av andra ordningen, varvid man avfärdat dem just i egenskap av att vara problematiska. Ytterligare komplicerad har bilden blivit av att den teoretiska reflektionen ofta leder till att de sociala tingen och deras ordningar visar sig vara av just problematisk natur.

¹⁵ Karl Mannheim, *Ideologie und Utopie*, s. 246.

Samtidigt är det naturligtvis inte liktydigt med hela sanningen att påstå att sociologin endast skulle hålla fast vid kanoniska begreppsapparater och inte ha alstrat några nya begrepp och teorier. När det gäller den senaste vågen av förlösande ord – multikulturalism, postkolonialism, genus, informationssamhälle, ekologi – återstår att se om de är mer än det som Nietzsche så förargligt kallade »bilderböcker av verkligheten». Misstanken infinner sig inte sällan, att det som förment förklarar i själva verket är det som skall förklaras, att kanoniska begrepp alstrar en repressiv svarsnormativitet som hindrar sociologen från att utöva sitt kall, det kall som går ut på att ställa frågor.¹⁶

2

Första världskriget och revolutionen i Ryssland innebar ett framtvingande av politiska och ideologiska ställningstaganden hos intellektuella i Europa. Att bida sin tid eller att vara genuint ointresserad av det politiska utgjorde omöjliga optioner. Inte sällan skulle denna verklighet komma att få fatale följder, både för den avhängige intellektuelle och för dem som uteslöts från det goda samhälle som definierades på grundval av de skärpta ideologierna. Nittonhundratalet skulle uppleva två extrema ideologier, eller två extrema former av politisk antropologi, eftersom det var människan, eller snarare den Nya Människan, som dessa ideologier kretsade kring. Trettio- och fyrtio-talens excessiva socialteknologiska övningar under nazismen och stalinismen, samt Andra världskrigets ödeläggande av liv och städer, hållningar och framtidstro, medförde en ideologisk utmattning hos de generationer som sedan skulle bygga samhället. Också om den grundläggande konflikten mellan supermakterna var betydelsefull i staters relationer till varandra, så infann sig ofta en ideologisk avspänning inom dessa.

Sverige hade inte deltagit i någon av århundradets stora ideologiska och militära konflikter. Inte heller återfanns några avgörande, allra minst fatale ideologiska spänningar i den inhemska politiken. Den tidiga sociologin var härvidlag knappast något främmande element. Då den beslutades och dess roll definierades – liksom per de

¹⁶ Jämför Richard Sennet, »Das Ende der Soziologie».

kret och i enlighet med en statlig offentlig utredning – instiftades dess närhet till samhället, moderniseringen och politiken. Svensk sociologi blev mindre ideologisk och mer praktisk-politisk och policyorienterad, och i vokabulären hittade man snarast termer som reform, nytta, framsteg, modernisering. Fridjónsdóttir citerar Gouldner, som i slutet av sextioalet upplevde den »svenska sociologin som ett med den svenska kulturen».¹⁷ Hon citerar även Al-lardt något år senare: »det övervägande flertalet av svenska sociologiska samhällsanalyser är skrivna utifrån den utgångspunkten att sociala problem är någonting som en välvillig stat kan rätta till.» Och då man analyserat vad man upplevt som sociala problem »har man mer eller mindre klart adresserat sig till myndigheterna.» Fridjónsdóttir kommenterar slutligen själv: »frågeställningarna i den samhällsriktade forskningen [tycktes] nära nog givna utifrån myndigheternas definitioner av problemen.» Den övergripande eudaimonismen och utilitarismen i den svenska sociologin efter kriget var inget som lät sig besväräs av ideologiska lockelser.

Den politiska och universitära kritiken av år 1968 utgjorde i vissa avseenden just en kritik mot samhällsvetenskapernas närhet till socialstaten. Delvis tog den sig just en ideologisk form, också om marxismen som ideologi inte så lätt kunde särskiljas från bemödandena att vara en sträng vetenskap. Sociologin, menade man, hade i alltför hög grad försonats med historien, vilken i stället var mogen för ett kvalitativt språng. Det avgörande elementet i denna förvandling var marxismen.

Den etapp som sociologin nu inledde i sitt förhållande till den socialstatliga moderniseringen rymde uppenbara progressiva potentialer. Det handlade paradoxalt nog om en närhet som var för-enlig med en kritisk distans till samhället, och ingen kunde tvivla på sociologins, och särskilt den empiriska socialforskningens ledande analytiska, pedagogiska och terapeutiska betydelse. Sociologin hade sin givna roll då välfärdsstatens omfattning skulle bli som störst; sin givna roll då staten som *immense pouvoir social* (Tocqueville) realiserades. Närmare bestämt stod viktiga delar av sociologin

¹⁷ Gouldner citerad i Fridjónsdóttir, »Den svenska sociologin och dess samhälle», s. 261; följande citat från ss. 262, 262, 263.

inte endast nära de statliga inrättningarna, utan man befann sig även i det socialdemokratiska kraftfältet, ofta på den sida där de radikala kraven drevs som hårdast. I slutet av åttiotalet, det vill säga i en tid då radikaliseringen stannat av, tar Allardt tar upp en beskrivning från det förra sekelskiftets diskussioner om samhällsvetenskap och politik när han gör gällande att svensk sociologi skulle äga en »typisk katedersocialistisk anstrykning.»¹⁸

Det låter sig nog sägas att sociologin idag tenderar mot en tilltagande professionalisering och byråkratisering.¹⁹ Dess roll som drivkraft i förändringar av samhället är inte lika uppenbar som för två decennier sedan, och uttryckt på ett annat sätt skulle man kunna säga att ämnet åter tycks ha försonats med historiens förlopp. Denna samtida sociologiska kraft återfinns inte i den utifrån kommande kritiken, vilken hade utgjort en viktig del i den kris som sociologin genomlevde för trettio år sedan. Sin roll spelar den snarare åter som del av det institutionella, genom sina relationer till myndigheter och organisationer. En allt större del av de anslag som finansierar sociologiska undersökningar beställs och finansieras av statliga institutioner som i första hand önskar nyttoinriktad forskning. Formen för denna forskning är projektets, och teser och slutsatser levereras som interna rapporter och promemorior, författade i en otillgänglig och ofta tråkig vokabulär, snarlik myndigheternas egen, långt bortom det offentliga samtalet, men som samtidigt möjliggör en oproblematisk kommunikation mellan välfärdsmaskineriets olika delar i skapandet av socialpolitiska policies. Sociologin blir en bland likar i socialstatsjargongen. Som ett uttryck för disciplinens byråkratisering tenderar den vetenskapliga institutionens organisation och dess arbetssätt att utvecklas i samma riktning som myndigheterna: då en sociolog får anställning inom myndigheter och organisationer inom omsorgsväsendet innebär det näppeligen

¹⁸ Erik Allardt, »Svensk sociologi i ett nordiskt perspektiv», s. 248.

¹⁹ Jag vill här referera till en diskussion i tidskriften *Die Zeit* från första halvåret 1996, där byråkratiseringen och professionaliseringen togs upp som en av de mer centrala tendenserna inom samtidssociologin. I diskussionen deltog: Warnfried Dertling (*Die Zeit*, Nr. 2, 1996), Dirk Käsler (4/96), Ralf Dahrendorf (7/96), Hans-Peter Müller (12/96), Peter Wagner (15/96), Gerhard Schulze (19/96), Renate Mayntz (25/96), Pierre Bourdieu (26/96).

att man kommer i kontakt med några främmande strukturer och attityder. Men inte endast organisatoriska aspekter är viktiga, utan även de sociologiska reflektionssätten påverkas: det sociologiska tänkandet sönderdelas i avgränsade kompetensområden vilkas epistemologiska säkerhetsmarginaler är väl tilltagna. Det sociala fragmenteras i olika och ofta oförenliga expertövervakade system, behärskade via en vokabulär och ett synsätt som utesluter kritik från den som inte låter sig assimileras med hänsyn till formell kompetens och profession. Vi har att göra med vulgärformen av Webers krav på värdefri vetenskap: epistemologi och vetenskapsetik som teknicitet, som kompetens. Vari består egentligen den »sociologiska kompetens» man inte sällan hör måste till för att sociologerna skall kunna göra sig gällande? Åtnjöt således Weber och Simmel »sociologisk kompetens»?

Även i den sociologiska utbildningen har det professionaliserade och byråkratiserade tänkandet vunnit gehör. Parallellt med att sociologin infördes i Sverige 1947 påtalades välfärdsstatens behov av tjänstemän med samhällsvetenskaplig bakgrund. De nya verkligheterna och den nya staten krävde mer än bara jurister.²⁰ Det sociala som informellt fält uppgraderades till formell status vid sidan av lagen, och man kan se det som en indikation på det förstatligande som ägt rum, och där Sverige varit särskilt tydligt, nämligen förstatligandet inte av produktionsmedlen utan av organiserande, pedagogik och terapi. När man idag läser kursplaner på sociologiska institutioner handlar det mindre om kritisk teori och estetiska frågor, och mer om organisationssociologi, utvärderingssociologi, socialpolitik och personaladministration. Johan Asplund skriver om sociologins tendens till att övergå i en »serviceverksamhet» som utför beställningsundersökningar och utbildar efter de behov som uttrycks från institutionellt håll – uppdragsforskningens pendang återfinns i uppdragsutbildningen. Vem rekryteras som forskare? Inte talangen, utan den som anmäler sig för att låta sig avlönas och arbeta nio till fem: »De nyrekryterade utredarna avancerar med tiden till ledande poster. Ett system, vari man från början satte

²⁰ *Statens offentliga utredningar* 1946:30, s. 10f. Om svensk sociologi före inrättandet av professuren i Uppsala 1947, se Åke Nilséns bidrag i denna antologi.

grundforskningen främst, därefter undervisningen, samtidigt som administrationen kunde skötas nu och då, blir ställt på huvudet. Först kommer administrationen och serviceverksamheten. Undervisningen förvandlas till förberedelse för administration och serviceverksamhet. Grundforskningen överläts åt en och annan kuf.»²¹

1968 års revolterande studenter utgör numera samhällets prominens, också inom sociologin. Sociologins tal om samhällets »oöverskådlighet» må vara en beskrivning som är plausibel, men en ingrediens i diskursen skulle även och lika plausibelt kunna tolkas som ett obehag, en vantrivsel i en kultur som visst rymmer överraskningar och som ter sig mindre disponibel för förståelse och handling. Det kritiska och utopiska tänkandet trängs tillbaka; politikens utopier har ersatts med dess atopier; personellt retirerar sociologerna in i de statliga strukturerna – varifrån de naturligtvis knappast är utan inflytande över samhällets utveckling. Studenterna måste befatta sig med en arbetsmarknad som inte är vad den var; och att arbetsmarknadens intresse för kritik och utopier är begränsat vet studenterna bara alltför väl. Sociologin har i sitt förhållande till politisk och social praxis trätt in i en fas som faller under den mest defensivt präglade av de tre kategorier som Helmut Schelsky en gång utarbetade i sin Ortsbestämning av sociologin: vare sig revolutionärt eller konservativt ordningsstiftande, inte heller någon planeringsvetenskap, utan som mest ett försök till verklighetskontroll.²²

3

Ett viktigt kännetecken för den nya tiden och för det moderna är föreställningen att inte endast människan måste inrätta sig efter naturen, utan även naturen efter människans behov och krav. Genom denna centrala idé uppstår tankar om nya möjliga relationer mellan verklighet, nödvändighet och möjlighet. Om Gud inte längre förmår förse världen med mening och ordning, och om vetenskapen steg för steg endast förefaller bekräfta, ja stärka denna tes, så återstår världen som ett för människan disponibelt material. Naturen

²¹ Johan Asplund, »Sociologistudier i Uppsala i början på sextioalet», s. 137.

²² Helmut Schelsky, *Ortsbestimmung der deutschen Soziologie*, s. 110ff.

är disponibel, liksom samhället självt: under nya tidens förlopp sker en förskjutning från människan som *maître et possesseur de la nature* (Descartes) till människan som *maître et possesseur de la nature et de la société* (Arnold Gehlen).²³

Föreställningarna om görbarheten och om världens disponibilitet har varit betydelsefulla i upprättandet av det västerländska välfärdssamhället genom olika förstatliganden. Arbetsförhållanden, ålderdom, nativitet, folkförflyttningar, sjukdomar, miljö har varit storheter som låtit sig definieras, projekteras och bearbetas i enlighet med politiska opinioner och administrativa kapaciteter. Också om utvecklingen drabbats av bakslag har det inte rått något tvivel om dess riktning: man har lämnat det obestämda för det bestämda, det ovissa för det vissa, det inexakta för det exakta, kort sagt framsteget har utgjort den referenspunkt mot vilket alla skeenden kunnat mätas, varvid dessa, betraktade ur ett framstegsperspektiv, funnit sin bekräftelse som just framsteg.

Efterkrigstiden i Sverige kom att innebära en accelererad fas i denna utveckling. De politiska och ekonomiska framgångarna kunde vinnas delvis genom att man hade lyckats hålla sig utanför de ovissheter och godtyckliga ingrepp som ett krig för med sig. De verkligheter som prioriterades var de politiska, sociala och ekonomiska, medan religion, etik och historia inte lika lätt kunde adaptas till moderniseringssträvandena, ja de kunde till och med anses utgöra hinder på vägen. Då sociologin etablerades i Sverige påpekades att den skulle undersöka de moderna samhällsförhållandena via empiriska metoder och för praktisk-politiska ändamål, och att disciplinens relation till staten som den mest betydande kraften i detta moderna, moderniserade samhälle borde vara förtroligt. Om den så kallade internationella sociologin hette det, »att den till en del haft en stark spekulativ, till en annan del utpräglad empirisk inriktning. Bland representanterna för den spekulativa sociologin återfinns en rad kända franska och tyska vetenskapsmän. Den empiriska sociologin har däremot framför allt nått en rik utveckling²⁴ i Förenta

²³ Arnold Gehlen, *Die Seele im technischen Zeitalter*, s. 80.

²⁴ SOU 1946:74 citerad i Fridjónsdóttir, »Den svenska sociologin och dess samhälle», s. 254f.; följande citat s. 257.

Staterna.» Vidare hette det att man alls inte ville utesluta teori- och begreppsbildning, utan endast den »spekulativ[a] sociologi, som på grundval av ofullständigt undersökta fakta uppbygger vittgående och lösliga konstruktioner.» Marx', Nietzsches och Bergsons roll var att tillhandahålla hypoteser och idéer, eller, för att relatera till nutida avhandlingsskrivande, utgöra grund för det »beryktade» teorikapitlet.²⁵ I positioneringen mellan »de två kulturerna» skulle den »tredje kulturen» komma att söka sig mot naturvetenskaperna och deras föreställningar om sanning och verklighet. Men samtidigt skulle sociologins svåra konkurrent i förmedlingen av förståelser av samhället heta litteratur.²⁶

Den tidiga svenska sociologins definierande och förståelse av verkligheter genom kvantitativa metoder, varigenom man gjorde det möjligt att mäta och jämföra olika sociala fenomen, låter sig förstås mot bakgrund av föreställningen att verkligheter är disponibla för tolkning och handling. Människan – det moderna tänkandets centrala element, liksom det modernas centrala verklighet – uppfattades som resultatet av olika socialiseringsprocesser som inte endast och i en obestämd mening 'ägde rum', utan som fastmer kunde styras politiskt. Därvidlag hette ett av de mer sofistikerade instrumenten *normer*, ett slags sammanfogning av moraliska, sociala och juridiska komponenter. Människan gestaltades, inte som individ, som odelbar, utan som *divid*, som kombination av element, vilka hade relationer till olika delar av samhällslivet – arbete, familj, fritid, ålderdom, sjukdom. Om människan någonsin varit en naturlig varelse, så hade hon nu berövats denna existens; hon var artefakt, och som sådan möjlig att operationalisera utifrån olika vetenskapliga och administrativa tekniker, och att värdera med hänsyn till olika politiska, ideologiska och andra ståndpunkter.

Vad sociologen eftersträvade var ett slags ordentlighet.²⁷ Det vill säga: inte endast sociologen, men just i detta fall blir den problema-

²⁵ Ralf Dahrendorf, »Die bunten Vögel wandern weiter».

²⁶ Se Wolf Lepenies, *Die drei Kulturen. Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft*.

²⁷ Jämför Karl H. Hörning, »Von ordentlichen Soziologen und unordentlicher Realität».

tik som relationen mellan å ena sidan viljan till överskådlighet och görbarhet och å andra sidan en värld som lika gärna kan te sig oöverskådlig och omedgörlig, särskilt prekär. Verkligheten förländades egenskaper som knappast utgjorde mycket mer än sociologens projiceringar, men som då tiden verkat och begrepp etablerats kom att medföra att det sociala erhöll sin alldeles egen ontologi. Ordentliga sociologer alstrade en ordentlig verklighet; det systematiserades, syntetiserades och reducerades. Gouldner skrev om den svenska sociologin att den »utgör en ansträngning att finna det stabila, det konturfasta, väl avgränsade och klart strukturerade.»²⁸ Frågan låter sig ställas om inte den starka inriktningen, särskilt inom den empiriska socialforskningen, på empiriska, omedelbara fenomen, på livet som fakta, medförde att varje försök att lyfta sig upp ur den omedelbara situationen förhindrades, att ett alltför starkt verklighetsmedvetande utvecklades och att ur detta snart nog en viss jargong uppstod, immun mot tvivel och tvetydigheter, nämligen *verklighetsjargongen*.²⁹ Verkligheten, skrev Gottfried Benn, verkligheten har förvisso varit »Europas demoniska begrepp»: först upplöstes den religiösa verkligheten, sedan även den naturvetenskapliga, och nu slutligen »dess resterande bestånd, och vad som blev över var förhållanden och funktioner.»³⁰ Sociologen såg som sin restaurativa och restitutiva uppgift att i form av samhället och det sociala åter förlåna verkligheten mening och helhet.

Den socialstat som växt fram under nittonhundratalet befinner sig för första gången på reträtt. Politiska och ekonomiska anspråk låter sig förenas lika lite med verkligheten som med de möjligheter som finns. Också den verklighet som sociologin definierat – det sociala – ter sig problematisk; till och med sociologer har proklamerat dess slut.³¹ Görbarhetsregimen, med rötter i den tidiga nya tiden

²⁸ Gouldner citerad i Fridjónsdóttir, »Den svenska sociologin och dess samhälle», s. 261.

²⁹ Att jag här spelar an på Adornos begrepp egentlighetsjargongen behöver knappast påpekas; Theodor W. Adorno, *Jargon der Eigentlichkeit. Zur deutschen Ideologie*.

³⁰ Gottfried Benn, »Bekanntnis zum Expressionismus», s. 266.

³¹ Se till exempel Jean Baudrillard, »La haine, ultime réaction vitale».

och i Upplysningen, härskar inte ovillkorligt. Det socialteknologiska tänkandets högkonjunktur har övergått i stagnation, och politikernas vanmakt återspeglas i sociologernas, vilka inte förefaller kunna annat än att dra sig undan och upprätthålla sin disciplin som en beskrivande vetenskap, där verkligheternas omfång och djup minimeras så att den epistemologiska säkerheten inte går förlorad. Sociologerna, numera långt hitom de förklarings- och orienteringsanspråk man tidigare hyst, har låtit sig banaliseras till en expertis av faktasamlare och resande i opinionsfrågor, skriver Pierre Bourdieu, och åkallar Platons förargliga benämning *doxosofor*.³²

Verkligheten visar sig ogärna vara så ordentlig som man förklarar. Och den ontologiska aura det sociala försågs med är svunnen. Frågan är om verklighetsjargongen består.

4

Den tidiga sociologin kunde svårligen särskiljas från de sekulära religioner som uppstått genom Franska Revolutionen. Dessa rörelser, kvasireligiöst särpräglade och mänskliga, alltför mänskliga till sina syften, vilade på föreställningar om framsteget, om den rationella politiken, om görbarhet och om vetenskaplighet. Naturvetenskaperna, men i synnerhet de nya samhälls- och humanvetenskaperna, gjordes till element i en omfattande ansträngning att nå fram till det goda samhället, det goda livet. Vetenskapen erfor med andra ord tidigt tvånget, eller möjligheten, att relatera sig till politiska, moraliska, religiösa och kvasireligiösa värderingar. I sin egenskap av vetenskapen om det moderna samhället och de nya storheter och föreställningar som detta rymde skulle sociologins belägenhet bli extraordinär.

Sociologins delikata positioner gentemot samhälle och politik har kommit att innebära att då den talat om sig själv, och då andra gjort det, har intensiteten ofta varit stor. Ett annat karakteristikum har varit att sociologins betydelser och roller sällan betraktats som sociologins ensak; i stället har diskussionerna iscensattes offentligt, och inte endast sociologer har deltagit. Då det diskuterats i inom-

³² Pierre Bourdieu, »Störfried Soziologie«.

disciplinära fora har det förekommit att andra än sociologer haft synpunkter, just i egenskap av att inte vara sociologer.³³

Det vore sannolikt ingen vågad tes att göra gällande att i den mån det västerländska moderna samhället erfarit perioder av kris, så har dessa erfarenheter och upplevelser på ett pregnant sätt åter speglats inom sociologin. Hur krisen, senast uttryckt som oöverskådlighet, värderats har varit en annan sak, liksom vilka följderna kommit att bli. Tio- och tjugotalens djupa politiska och ekonomiska kriser innebar för sociologin en period av exceptionell teoretisk uppfinningsrikedom, där det gemensamma och ständigt återkommande motivet var *kris*. Perioden efter Andra världskriget har av den efterföljande generationen betraktats som stagnation – men det är en beskrivning som möjligen låter sig revideras. För generationen ifråga blev naturligtvis 1968 symbolen för en radikal nystart inom sociologin, och man skulle knappast kunna invända mot att tiden som följde möjliggjorde viktiga nya perspektiv. Men åtminstone i efterhand kan man säga att de nya sociologerna inte alltid var förmögna att skilja revolutionskitsch från klassanalys.

Sjuttioalets marxistiska sociologi tog Marx' elfte Feuerbaches ad notam: filosoferna har i alla tider sökt förstå världen, vad det emellertid kommer an på är att förändra den. Marxismen var på en och samma gång orientering och kritik, historiens motor och dess radar. Men tiden har kommit att dementera ett oproblematiskt förhållande mellan kunskap och lycka, mellan ett gott liv och vetenskap. Sociologin har tystnat, och dess problem hyser inte sällan narcissistiska inslag. Renate Mayntz, som leder Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung i Köln, har menat att förklaringen ligger i de omöjliga pretentioner disciplinen ställde upp då marxismens dogmer förlänade tänkandet dess gyllene snitt. Sociologin har sig själv att skylla. Vetandet om samhället produceras visserligen fortfarande av sociologer, skrev hon, men dessa identifierar sig allt mindre som sociologer och allt mer i enlighet med de specifika teman och problemområden där de verkar. Inte ens bindestrecks-sociologierna räcker här till längre, trots att deras antal tenderar öka exponentiellt. Sociologin som sådan, konkluderade Mayntz, har

³³ Se exempelvis *Sociologisk Forskning*, nummer 3, 1987.

föga att säga, och skulle den försvinna så är betydelsen ringa eller ingen.³⁴ I samma diskussion hävdade Gerhard Schulze, vars tes är att samhället mer och mer förvandlas till ett »upplevelsesamhälle»: »Att de som gäller som sociologer också verkligen skulle ha något att säga kan man visserligen inte utesluta, men det är heller inte självklart.»³⁵

Frågan är om sociologens tystnad är frivillig, om vi har att göra med ett egentligt omvändande av den marxiska tesen. Vi har visserligen fått erfara att med kunskap följer okunskap, med makt vanmakt, med ljus även skuggor, och den fråga Rousseau ställde om vi inte vore lyckligare om vi alls inte visste det vi påbjudes veta låter sig inte längre avvisas. Men botten sociologens försiktighet i reflektion, eller kunde man, likt Renate Mayntz, tänka sig ett nödvändigt och påtvingat tillstånd, där missnöjet inte är ett ovanligt inslag? Att resignera utan besvikelse och vrede är en konst som inte låter sig läras alldeles lätt, men som blir angelägen alldenstund man inser att Paradiset endast existerar som förlorat.

Att den samtida sociologiska reflektionen inte omedelbart ter sig produktiv, det har jag återkommit till i denna text. Om den inte heller förefaller attraktiv, så skulle det kunna förstås som en generationsfråga. Det är nog riktigt att en viktig konsekvens av sjuttio-talets politiska förändringar var att ett mindre auktoritärt samhälle såg dagen. Men i vidare mening kan den marxistiskt präglade sociologiska generationen svårligen sägas ha 'lyckats', vare sig man betänker dess ursprungliga 'syften', hur divergerande dessa sedan än kunde vara, eller med hänsyn till vår tids politiska, ekonomiska och sociala signaturer: socialstatens oförmåga att leva upp till egna och enskilda människors anspråk, arbetslöshet, ekologiska krascher, politisk korruption, mediekoncentration, meningsförlust, drastiska förändringar inom produktion och valutahandel och så vidare. Den döljer sig därtill i institutionerna – personellt, finansiellt, intellektuellt, språkligt – varvid den avhänder sig den offentliga diskussionen. Denna behärskas i allt högre grad av det som kanske i själva verket är sociologins verkliga antagonist i förståelsen och

³⁴ Renate Mayntz, »Hauptfach Nabelschau».

³⁵ Gerhard Schulze, »Der Film des Soziologen».

gestaltandet av samhället: bild- och informationsindustrins aggressiva aspirationer i producerandet av betydelser och verkligheter, mentaliteter och värderingar. I en mening skulle denna konflikt kunna förstås just som en generationskonflikt, då medierna både bärs upp av och riktar sig till yngre generationer. Bilder kan ge ett kvasi-direkt förhållande till verkligheten, och de förmår inte sällan förse den med just den magi som vetenskapen har att beröva den.

En annan aspekt i frågan om sociologi och värderingar, men möjligen även i den problematik som kan betraktas som generationsgrundad, är så kallad politisk korrekthet. Det handlar här om ett fenomen vars realitet är rätt svårgripbar, men genom att det äger en alldeles egen diskurs är det knappast utan konsekvenser. Det är oundvikligt att politiska och moraliska aspekter finns med i spelet då kunskapsintressen formeras. Den politiska korrektheten uttrycker närmast att dessa värderingar även bestämmer resultaten av den sociologiska forskningen och reflektionen, att de med andra ord utesluter förklaringar och insikter som inte låter sig infogas i den ursprungliga föreställningsvärlden. Under inga omständigheter får man spela den förment onda sidan i händerna; hellre offerar man då en del av den vetenskapliga och politiska integriteten. Ju mer kritisk en politisk eller social fråga är (migrationer, mångkulturalism, det tyska återförenandet, eutanasi, arbetslöshet), desto mer problematisk blir relationen mellan vetenskap och värderingar, och desto större kan risken bli att drabbas av det syndrom varigenom man reflexmässigt och deklamatoriskt utbrister: »inget kan vara som inte får vara!»³⁶

De gånger man kan ana att ett element av politisk korrekthet är verksamt hittar man det ofta bakom andra storheter än det politiska: humanism, moral, samhälle, mänsklighet. Denna 'opolitiskhet' gör den desto mer effektiv och svåråtkomlig, ja ibland till den gräns där det överhuvudtaget är tveksamt om det är meningsfullt att tala om den. Svårgripbarheten skulle kunna förstås som en generations ovilja eller oförmåga att öppet uttala politiska och ideologiska värderingar. Vilket, å sin sida, inte innebär att de politiska ansträngningarna inte skulle vara verksamma. Klassiska sociologiska be-

³⁶ Johannes Weiß, »Damit es wieder Überraschungen gibt«.

grepp som möjligen skulle kunna belysa fenomenet politisk korrekthet vore Gramscis hegemoni och Webers *Herrschaft*.

Samtidigt rymmer frågan om politisk korrekthet ett ironiskt inslag. Den nya tiden och det moderna har förvisso varit politikens epok, från den absolutistiska staten över Franska Revolutionen till välfärdsstaten. Napoleon hade förklarat, inte att politiken ersatt ödet som ordningsstiftande makt, utan att politiken nu var ödet. Ett sekel senare skrev Walter Rathenau att inte längre politiken utan ekonomin nu var det öde som drabbat epoken. Frågan som låter sig ställas i en tid där denna tes knappast förlorat i aktualitet vore vilken betydelse den politiska ståndpunkten har, och om det i en vidare bemärkelse betyder något om den är 'korrekt' eller ej.

III

Sociologin är vetandet om det moderna, det modernas vetenskap, ja det modernas vetandeform. Som sådan är sociologin mer komplex, mer obestämd än andra vetenskapliga discipliner, och att försöka beskriva dess historia och dess samtid innebär i en mening endast att inveckla sig i betänkligheter och motsägelser och att utsätta sig för invändningar. Avsikten här att resonera kring olika tendenser och signa inom sociologin har inte förenats med några exklusivtetsanspråk; ändå vill jag hävda att det som påstås inte alldeles enkelt låter sig avfärdas. Frågan uppstår om de tendenser i sociologin som diskuterats – aktualiteten i sociologins begreppsarsenal, sociologernas relation till socialstaten och benägenheten att låta sig professionaliseras, sociologins föreställningar om verklighet, möjlighet och görbarhet, samt förhållandet mellan vetenskap och värderingar, mellan kunskap och ett gott liv – skulle kunna accentueras även på ett annat sätt, närmare bestämt utifrån en erfarenhet som det moderna frambringat, och som till och med skulle kunna sägas vara *själva erfarenheten av det moderna*.

Det moderna är kris. Kris, skriver historikern Reinhart Koselleck, är »den nya tidens signatur», »det modernas elastiska överbegrepp». ³⁷ Det moderna som kris betecknar inte krisartade sociala el-

³⁷ Reinhart Koselleck, »Krise», s. 627 resp. 631.

ler ekonomiska eller politiska relationer i någon i sammanhanget mer trivial bemärkelse – ett politiskt system i kris, ett socialförsäkringssystem i kris – utan handlar om en epoks föreställningar om världen och om självet, där tidigare givna ordningar och verkligheter, sanningar och betydelse inte längre fungerar eller anses legitima, och där nya ordningar och sanningar med absoluta anspråk inte låter sig verkställas, eftersom själva möjligheten eller fundamentet för sådana inte längre existerar. Den nya tiden har inneburit passagen från ett ontologiskt överflöd till en belägenhet där intet är givet, där det tidigare fasta förflyktigas, där det förtrollade avförtrollas, en belägenhet, med andra ord, där det råder *ontologischer Ausnahmezustand*.³⁸

Det moderna *befinner sig* alltså inte i kris, vilket vore en alltför svag tolkning, utan det moderna *är* kris. Men härvidlag bör det moderna som kris – det moderna skall i förhållande till den nya tiden förstås som en stegrad form, medan den senare skulle kunna sägas utgöra det modernas inkubationstid – inte tolkas med negativa förtecken, vilket kanske kunde ligga nära till hands. Krisen skall förstås som avsaknad av det självklara och därtill det självklaras egentliga omöjlighet: ingenting måste längre med nödvändighet vara så som det är. Samtidigt innebär inte detta att allting skulle vara möjligt: krisen nödvändiggör intet, men de möjligheter den medger är historiskt villkorliga och utgörs alltså inte av »det möjliga överhuvud», utan av »det som är möjligt på ett annat sätt utifrån en realitetsståndpunkt.»³⁹ Med andra ord: det moderna som kris kan, i antropologisk mening, översättas som *det moderna som kontingenskultur*.⁴⁰

Förlusten av givna meningar och ordningar omsattes i det moderna i ansträngningar att producera nya meningar och ordningar, från personliga livsvärldar över tekniska anordningar till kvasireligiösa tusenårsriken. Allt mindre ordning och allt fler ordningar, allt

³⁸ Michael Makropoulos, *Modernität als ontologischer Ausnahmezustand? Walter Benjamins Theorie der Moderne*.

³⁹ Niklas Luhmann, *Soziale Systeme*, s. 152.

⁴⁰ Begreppet *Kontingenzkultur* är Hans Blumenbergs. Jämför Hans Blumenberg, *Die Sorge geht über den Fluß*, s. 57. Se vidare Bo Isenberg, »Moderniteten som kontingenskultur».

mindre Gud och allt mer *Vielgöttere*⁴¹: det moderna erfor således, i det rum som det givna och självklara lämnade efter sig, inte någon brist på mening och ordning, verklighet och sanning, utan snarare kom det att handla om ett tillstånd av *abundans*, där politiska och ekonomiska, estetiska och moraliska, skeptiska och trosvisa, toleranta och fanatiska ansträngningar existerade sida vid sida vid samma tidpunkt i komplexa, ofta heterogena och konfliktartade spel. De ordningar och realiteter i vilka den moderna människan såg sig *hineingestellt* (Weber) var alltid redan överskådliga; därtill var de sällan särskilt varaktiga, varför Paul Valéry skulle beskriva det moderna som »det provisoriskas epok».⁴²

Vetenskapens roll i det kristillstånd som det moderna utgör har varit exemplarisk. I en mening har vetenskapen samma funktion som tidigare epokers visshetsalstrande instanser: likt myten producerar den en kunskap om världen som gör det möjligt för oss att förhålla oss till den och, specifikt för vetenskapen, uppfatta den som ett disponibelt material att beräkna och bemästra. Men samtidigt saknar den i sig något som myten, liksom religionen, har, och som gör att det moderna är ett tillstånd av kris, nämligen mening. Förhållandet intensifieras genom att myten, just genom den hållning till världen som vetenskapen uttrycker, inte längre är möjlig. Sociologin har knappast utgjort något undantag i denna process. Tvärtom har sociologin varit *programmatiskt modern*. Å ena sidan har den sökt dementera det moderna som kris genom att frambringa nya vissheter – epistemologiska, begreppsliga, sociala, politiska. Brännpunkten utgjordes därvidlag närmast undantagslöst av den problematiska och i sträng mening onaturliga, det vill säga artificiella, storhet som samhället var. Å andra sidan har den ansträngt sig att följa med vetenskapen då denna sökt röra sig från det inexacta mot det exakta, från det ovissa mot det vissa. Alfred Weber skrev, att sociologin var *die Tochter der Krise* – »den största kris som aftenlandet hittills genomgått».⁴³ Men sociologin var även krisens anstiftare.

⁴¹ Max Weber, *Wissenschaft als Beruf*, s. 28.

⁴² Citerad i Karl Löwith, *Kritik der Geschichte und der Geschichtsschreibung*, s. 86.

⁴³ Citerad i G. D. Mitchell, (ed.), *Diccionario de Sociología*, s. 234.

Frågan uppstår huruvida »de församhälleligade människornas värld»⁴⁴ låter sig fångas av vetenskapliga metoder och begrepp, det vill säga i vad mån sociologin kan göra anspråk på att vara epistemologiskt suverän. Det tentativa svaret blir att sociologins ansträngda situation i första hand är av kunskapsteoretisk karaktär, och att den har sin grund i att sociologin fortfarande och *trots allt*, det vill säga trots de sociala fenomenens oordentliga karaktär, tänker alltför ordentligt. Sociologins kris – den kris den präglats av från allra första början och som i olika tider bearbetats på olika sätt och med olika framgång – skulle med andra ord vara ett symptom orsakat av en omöjlig strävan. Problemet medger förmodligen ingen lösning – ty det är en sådan man strävat efter förgäves. Snarare skulle det handla om ett försök till ökad problemsensibilitet, en respekt för problem som inte i alla avseenden är disponibla och som alltså inte låter sig beskrivas och förklaras annat än tvetydigt, provisoriskt, villkorligt. Den sociologiska reflektionens anspråk skulle alltså komma att befinna sig någonstans mellan bevisningen och vederläggandet; ett anspråk, med andra ord, som är storsint nog att inte sträcka sig längre än till det *plausibla*, och som skulle medge att sociologin accepterade det »mål» och det »öde» som den enligt Weber har, nämligen att ständigt överflyglas.⁴⁵

Politiskt och moraliskt visste en sådan mindre tvärsäker men inte nödvändigtvis osäker sociologi att inta en försiktig hållning inför frågan om »det som kommer ut av det vetenskapliga arbetet också skulle vara viktigt i betydelsen 'värt att veta'». ⁴⁶ I sträng mening, så skrev Weber, angår detta inte vetenskapen, ty det handlar här om egna, personliga ställningstaganden.

Uttryckt ur ett annat perspektiv blir sociologins ort just den mellan de »två kulturerna» – vilket inte måste betraktas som ett problem, utan som mest som en problematik att reflektera kring.

⁴⁴ Sigfried Kracauer, *Soziologie als Wissenschaft*, s. 9.

⁴⁵ Max Weber, *Wissenschaft als Beruf*, s. 16.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 22.

VI

Helmuth Plessner skrev 1960 en uppsats om sociologins väg i Tyskland. Han definierade sociologin som »en till institution upphöjd varaktig kontroll av de sociala förhållandena i vetenskaplig form». ⁴⁷ Inför ett samhälle han betecknade som politiskt och socialt labilt, och medveten om definitionens inte oproblematiska karaktär tillade han: »i kritisk avsikt». Sociologin är möjlig endast i ett öppet samhälle. Därtill är den nödvändig i ett öppet samhälle: dess observerande och dess kritik förlämnar samhället medvetande. Slutna samhällen vare sig behöver eller tillåter sociologi, de håller tillgodo med statistik, ideologi och propaganda.

Vad Plessner verkar säga är: ju mer öppenhet, oöverskådlighet och kris, desto mer sociologi blir inte endast nödvändig, utan även, och framför allt, möjlig. Därvidlag ändrar ett postmodernt tillstånd ingenting, eftersom det egentligen aldrig handlade om något annat än en revision av det moderna.

Litteratur

- Adorno, Th. W. (1964) *Jargon der Eigentlichkeit. Zur deutschen Ideologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Allardt, E. (1987) »Svensk sociologi i ett nordiskt perspektiv», s. 235–249, i Fridjónsdóttir, K. (red.) *Om svensk sociologi. Historia, problem och perspektiv*. Stockholm: Carlssons.
- & S. Lysgaard & A. Bøttger Sørensen (red.) (1988) *Sociologin i Sverige. Vetenskap, miljö och organisation*. Uppsala: HSFR.
- Asplund, J. (1987) »Sociologistudier i Uppsala i början av sextiotalet», s. 131–140, i Fridjónsdóttir, K. (red.) *Om svensk sociologi. Historia, problem och perspektiv*. Stockholm: Carlssons.
- (1987) *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Korpen.
- Baudrillard, J. (1994) »La haine, ultime réaction vitale», *Magazine Littéraire*, 323 (juillet-août), s. 20–24.
- Benn, G. (1989) »Bekanntnis zum Expressionismus», s. 261–274, i *Gesammelte Werke*, Bd. 2, hrsg. v. B. Hillebrand. Frankfurt am Main: Fischer.
- Blumenberg, H. (1987) *Die Sorge geht über den Fluß*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

⁴⁷ Helmuth Plessner, *Der Weg der Soziologie in Deutschland*, s. 208; följande citat s. 210

- Bourdieu, P. (1996) »Störenfried Soziologie«, *Die Zeit*, Nr. 26.
- Curtius, E. R. (1932) *Deutscher Geist in Gefahr*. Stuttgart: DVA.
- Dahrendorf, R. (1996) »Die bunten Vögel wandern weiter«, *Die Zeit*, Nr. 7.
- Eriksson, B. (1988) *Samhällsvetenskapens uppkomst. En tolkning ur den sociologiska traditionens perspektiv*. Tierp: Hallgren & Fallgren.
- Foucault, M. (1989) *Résumé des cours 1970–1982*. Paris: Julliard.
- Fridjónsdóttir, K. (1987) »Den svenska sociologin och dess samhälle«, s. 250–282, i *Om svensk sociologi. Historia, problem och perspektiv*. Stockholm: Carlssons.
- Gehlen, A. (1964) *Die Seele im technischen Zeitalter*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Gesser, B. (1997) »Sociologi i Lund på sextioalet«, s. 34–42, i Eriksson, Kj. E., (red.) *Från seminarium till storinstitution*. Lund: Sociologiska Institutionen.
- Gouldner, A. W. (1970) *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York: Basic Books.
- Habermas, J. (1985) *Die neue Unübersichtlichkeit. Kleine politische Schriften V*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hennis, W. (1987) »Die Spuren Nietzsches im Werk Max Webers«, i *Max Webers Fragestellung. Studien zur Biographie des Werks*. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- Hörning, K. H. (1989) »Von ordentlichen Soziologen und unordentlicher Realität«, *Soziale Welt*, Jg. XXXX, Heft 1/2, s. 76–85.
- Isenberg, B. (1996) »Moderniteten som kontingenskultur«, *Res Publica*, 32/33 (1/2), s. 153–180.
- Koselleck, R. (1982) artikel »Krise«, i Brunner, O. & W. Conze & R. Koselleck (Hg.) *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Kracauer, S. (1971) *Soziologie als Wissenschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Lepénies, W. (Hg.) (1981) *Geschichte der Soziologie. Studien zur kognitiven, sozialen und historischen Identität einer Disziplin*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- (1985) *Die drei Kulturen. Soziologie zwischen Literatur und Wissenschaft*. München, Wien: Hanser.
- Lichtblau, K. (1996) *Kulturkrise und Soziologie um die Jahrhundertwende. Zur Genealogie der Kultursoziologie in Deutschland*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1984) *Soziale Systeme*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Löwith, K. (1966) »Max Webers Stellung zur Wissenschaft«, s. 228–251, i *Vorträge und Abhandlungen. Zur Kritik der Christlichen Überlieferung*. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: W. Kohlhammer Verlag.
- (1995) »Kritik der Geschichte und der Geschichtsschreibung«, *Internationale Zeitschrift für Philosophie*, Heft 1, s. 81–103.

- Makropoulos, M. (1989) *Modernität als ontologischer Ausnahmezustand? Walter Benjamins Theorie der Moderne*. München: Fink.
- Mannheim, K. (1985) *Ideologie und Utopie*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Marquard, O. (1987) *Apologie des Zufälligen. Philosophische Studien*. Stuttgart: Reclam.
- Mayntz, R. (1996) »Hauptfach Nabelschau«, *Die Zeit*, Nr. 25.
- Mitchell, G. D. (ed.) *Diccionario de Sociologia*. Barcelona: Grijalbo.
- Nilsén, Å. (1997) »Sociologiska Föreningen i Lund 1936–1940«. (Se föreliggande volym.)
- Peukert, D. J. K. (1987) *Die Weimarer Republik. Krisenjahre der Klassischen Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Plessner, H. (1985) »Der Weg der Soziologie in Deutschland«, s. 191–211, i *Gesammelte Schriften*, Bd. X, hrsg. v. G. Dux & O. Marquard & E. Ströker. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Riedel, M. (1975) artikel »Gesellschaft, bürgerliches«, Brunner, O. & W. Conze & R. Koselleck (Hg.) *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Schelsky, H. (1959) *Ortsbestimmung der deutschen Soziologie*. Düsseldorf, Köln: Eugen Diederichs Verlag.
- Schulze, G. (1996) »Der Film des Soziologen«, *Die Zeit*, Nr. 19.
- Sennet, R. (1994) »Das Ende der Soziologie«, *Die Zeit*, Nr. 40.
- Snow, C. P. (1959) *The two cultures and the scientific revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sociologisk Forskning* (1987), nummer 3.
- Statens offentliga utredningar* 1946:30.
- Wagner, P. (1996) »Der Soziologe als Übersetzer«, *Die Zeit*, Nr. 15.
- Weber, M. (1992) *Wissenschaft als Beruf*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Weiß, Johannes (1997) »Damit es wieder Überraschungen gibt«, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 8. Januar.